

Zuid-Hollandse vissen op de kaart

Nieuwe visatlas schetst hoopvolle toekomst voor vissen

TEKST Jan Kranenbarg, Joost Bergsma en Richard Struijk
ILLUSTRATIES Janny Bosman, Blikonderwater, Karin Diddersen en RAVON

Zuid-Holland is een van de meest waterrijke provincies van Nederland: rivieren die er hun weg naar zee vinden, veenplassen verbonden door een netwerk van waterlopen, polders met duizenden kilometers sloot, stadswateren, duin- en recreatieplassen. Het is de belangrijkste toegangspoort voor trekvis van het Rijn- en Maasstroomgebied, zoals de zalm. Ruim negentig procent van de Nederlandse zoetwatervisfauna leeft hier.

De snoek blijkt een van de meest voorkomende vissoorten in het water van Zuid-Holland.

Er was echter weinig bekend over de daadwerkelijke verspreiding van de vele vissoorten die de provincie rijk is. Om hier verandering in te brengen zijn RAVON en Bureau Waardenburg in 2010 begonnen om de verspreiding van vissoorten in kaart te brengen. Hierbij is samengewerkt met een groot aantal organisaties. Het 'atlasproject' werd afgelopen voorjaar afgerond met de presentatie van het boek 'De Vissen van Zuid-Holland'.

Vissen op de kaart

Het project is gestart met het bij elkaar brengen van bestaande visgegevens. Zo werd al snel duidelijk van welke gebieden er geen gegevens bekend zijn, de 'witte gebieden'. Vervolgens zijn ruim tweehonderd vrijwilligers aan de slag gegaan om deze witte gebieden in kaart te brengen: met schepnetten, zaklampen, kleine zegens en zelfs snorkelend in de grachten van Leiden. Op een speciale atlaswebsite werden de activiteiten binnen het project gepresenteerd en werd via een gedetailleerde kaart informatie over de te bezoeken gebieden verschaft. Om de vrijwilligers op te leiden werden cursussen en excursies gehouden waarbij de herkenning, ecologie en de waarnemingsmethodieken aan bod kwamen. De excursies leverden veel nieuwe verspreidingsgegevens op en zorgden voor leuke verrassingen. Een voorbeeld is een lokale vrijwilligersclub die op basis van enkele bijzondere historische grote modderkruiperwaarnemingen van een beroepsvisser in de Hoeksche Waard, met veel enthousiasme een zoekactie startte en de soort opnieuw aantroef. Bij het maken van de verspreidingskaarten voor de atlas bleek dat er in vrijwel alle kilometerhokken van Zuid-Holland visgegevens zijn verzameld. Met waarnemingen uit maar liefst 2.839 kilometerhokken staan de vissen nu daadwerkelijk op de kaart!

Zeldzaamheid van soorten

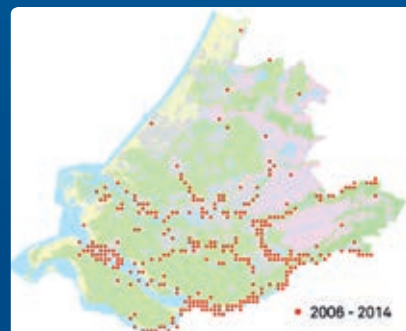
In de periode 2000-2014 werden in Zuid-Holland bijna zeventig zoetwatervissoorten aangetroffen, waarvan ruim veertig inheemse soorten. De verspreidingskaarten laten zien dat

het verspreidingspatroon en de grootte van het verspreidingsgebied vaak sterk verschilt per soort. Dit heeft te maken met de eisen die de vissen stellen aan hun leefomgeving en de mate waarin de Zuid-Hollandse wateren daaraan voldoen. Soorten als baars, blankvoorn, brasem en snoek komen vrijwel overal voor, terwijl trekvisserijen als fint, elft, zalm en steur zeer zeldzaam of zelfs verdwenen zijn.

Achteruitgang en terugkeer van trekvisserijen

Trekvisserijen zijn niet altijd zeldzaam geweest. Het brakke overgangsgedebied tussen zee en rivier, het estuarium van Zuid-Holland, vormt van oudsher de belangrijkste migratieleroute waarlangs zalmen en andere trekvisserijen migreren vanuit zee naar de bovenstroomse paaigebieden in het stroomgebied van de Rijn en Maas. Deze vissen waren van groot belang voor de beroepsvisserij in Zuid-Holland, vooral de zalm. In tegenstelling tot andere vissoorten was deze soort een groot deel van het jaar te vangen. Vanaf het begin van de 19^e eeuw namen de vangsten sterk toe doordat er gevestigd werd met grote zalmzegens, waarmee een groot deel van de rivier afgezet kon worden. In 1885 werden bij de visafslag van het Kralingseveer maar liefst 104.000 zalmen, 218.000 elften en 500 steuren aangeland. Vanaf het einde van de 19^e eeuw begonnen de vangsten echter te dalen en binnen enkele decennia liepen ze sterk terug. Rond 1930 worden er jaarlijks nog maar enkele elften en steuren en een duizendtal zalmen gevangen. Als gevolg van overbevissing, watervervuiling en riviernormalisaties stierven de Rijn- en Maaspopulaties uit. Tegenwoordig worden er dankzij de waterkwaliteitsverbetering, de aanleg van vispassages, het herstel van paaigebieden en herintroductieprogramma's, weer incidenteel zalmen aangetroffen op de grote rivieren en ook aan het herstel van de elft en steur wordt gewerkt.

Van de begin 20^e eeuw uitgestorven houting kan inmiddels gesteld worden dat deze dankzij een Duits herintroductieprogramma dat in ➤

Opmars van de zwartbekgrondel in Zuid-Holland.

de jaren 90 is gestart, weer duurzaam in Zuid-Holland voorkomt. Volwassen dieren worden steeds vaker aangetroffen in de Nieuwe Waterweg, Brielse Meer, Boven Merwede, Dordtse Biesbosch, Hollands Diep en de Nieuwe Maas. Ook zijn op verschillende plaatsen jonge dieren aangetroffen.

Verdwijnen van estuariene vissen

In recentere tijden zijn ook de estuariene soorten als spiering en fint nagenoeg uit Zuid-Holland verdwenen. Tot de jaren 70 van de vorige eeuw botste het zoete water van de rivieren op het zoute water van de Noordzee dat bij vloed het Haringvliet en de Grevelingen binnendrong. Bij sterke vloed en lage rivierafvoeren drong het zoute water door tot aan de Biesbosch en de monding van de Hollandse IJssel. Het estuarium werd gekenmerkt door een grote visdiversiteit en was van groot belang voor de spiering- en fintpopulaties. Van spiering werd er tussen 1946 en 1966 in de Zuid-Hollandse rivieren jaarlijks rond de

100.000 kilo en soms zelfs meer dan 300.000 kilo gevangen. Door de aanleg van de Haringvlietssluis verdween de zoet-zout dynamiek, waarna het Haringvliet en het Hollands Diep zoet werden. Estuariene soorten verdwenen en hun plaats werd ingenomen door zoet-watervissen als brasem, winde, baars en blankvoorn.

Ponto Kaspische grondels

Een opvallend resultaat van het atlasproject is de recente toename van de waarnemingen van uitheemse vissoorten afkomstig uit de stroomgebieden rond de Zwarte Zee en de Kaspische Zee. Zij vinden hun weg naar Zuid-Holland sinds de aanleg van het Main-Donaukanaal in 1992, dat het Rijnsysteem verbindt met het stroomgebied van de Donau. Onder deze soorten bevinden zich enkel invasieve exoten, de zogenaamde Ponto Kaspische grondels, die zich tussen 2002 en 2009 in Nederland hebben gevestigd. Het bundelen van alle visgegevens geeft een goed inzicht in de mate waarin deze 'exotische grondels' nieuwe wateren

koloniseren. De snelheid waarmee dit gebeurt is verbluffend. De zwartbekgrondel lijkt hierbij het meest succesvol. De soort werd voor het eerst in 2004 aangetroffen in de Lek nabij Schoonhoven en heeft zich snel verspreid over de grote rivieren en kanalen. Deze wateren fungeren overduidelijk als snelwegen voor de verspreiding. Ook meer landinwaartse wateren zoals de Kralingse Plas, de Gouwe, de Hollandse IJssel tot aan Gouda en de Schie tot in Delft zijn inmiddels gekoloniseerd.

Nieuwe populaties donderpadden

Er valt op visgebied in Zuid-Holland echter nog veel te ontdekken. Bijvoorbeeld de inheemse rivierdonderpad. Een klein groepje vrijwilligers trok er met zaklampen op uit om te zien waar dit gedrongen visje, dat zich verschuilt in holtes langs de oever, voor zou komen. Dit visje was voornamelijk bekend van de grote rivieren en het IJsselmeer. Tot ieders verrassing bleek de soort in veel meer wateren dan gedacht voor te komen, met name in de oevers met

Visatlas verbindende schakel

De atlas de 'Vissen van Zuid-Holland' is tot stand gekomen dankzij een groot aantal partners: Rijkswaterstaat Zuid-Holland, hoogheemraadschap van Rijnland, Waterschap Hollandse Delta, hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden, Waterschap Rivierenland, hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht, hoogheemraadschap van Delfland, provincie Zuid-Holland, VBC Delfland, VBC Haagse Wateren, 's-Gravenhaagse Hengelsport Vereniging, Sportvisserij Zuidwest Nederland, Natuur- en Vogelwacht Biesbosch, Natuur- en Vogelwacht "De Alblasserwaard", Aquatische werkgroep Hoekschevaards Landschap, KNNV afd.

Delfland, KNNV afd. Leiden e.o., Onder water in Leiden, Sportvisacademie Nederland, In Holland Hogeschool, RAVON Zuid-Holland, Landschapsbeheer Zuid-Holland (voormalig), Bureau Waardenbrug en Stichting RAVON.

Tijdens het verzamelen van de visgegevens constateerden we een grote betrokkenheid, niet alleen bij natuurvrijwilligers, maar ook bij de beroepsorganisaties die zich met water en vissen bezig houden.

"We kunnen met elkaar trots zijn op het eindresultaat: een fraai boek over de Zuid-Hollandse vissen en het water waarin zij leven. Het vormt een belangrijk naslagwerk en een stimulans voor vrijwilligers en waterbeheerders en leidt er

toe dat meer mensen kennis kunnen nemen van het onderwaterleven in de regio. Samen met het aanstekelijk enthousiasme van de vele vrijwilligers en waterprofessionals moet dat wel leiden tot een mooier 'Huis van de Vis'."

Het werk van vele vrijwilligers vormde een belangrijke bouwsteen voor de visatlas.

puin, steenstort of tussen de beschoeiing van kanalen. In drie jaar tijd werd de rivierdonderpad op een groot aantal nieuwe locaties gevonden waaronder de Zegerplas, Reeuwijkse Plassen, Zevenhuizerplas, Braasemermeer, Zoetermeerse Plas, Vlietlanden, Kagerplassen en Rottemeren. De dichtheden bleken vaak verrassend hoog, het gaat om voor Nederland zeer belangrijke populaties. Het belang van deze populaties is extra groot omdat de rivierdonderpad inmiddels zo goed als verdwenen is in de grote rivieren en het IJsselmeergebied, als gevolg van de concurrentie met exotische grondels.

Verdwenen moerassen

Voordat de mens zijn stempel op het landschap ging drukken, bestond een groot deel van Zuid-Holland uit moeras met overstromingsvlaktes van rivieren. Door de aanleg van dijken, ontwatering middels sloten en veenwinnen, ontstonden polders. Hoewel grote delen vanaf de 12^e eeuw worden ingepolderd blijven hoge waterstanden in het voorjaar tot in de eerste helft van de 20^e eeuw optreden. De ondergelopen graslanden en drassige slootoevers vormen een ideaal paai- en opgroei-gebied voor vissen. De visstand in de

polders floreert en voor de arme bevolking vormden soorten als brasem en baars een welkome aanvulling op het menu. Vanaf de tweede helft van de 20^e eeuw wordt het dankzij moderne pompen mogelijk om de waterstanden sterk omlaag te brengen. De biomassa van vis in de polderwateren neemt af en typische moerassoorten als grote modderkruiper en kroeskarper verdwijnen op veel plaatsen. Ondanks de achteruitgang ligt de kern van het Nederlandse verspreidingsgebied van kroeskarper nog steeds in de polders van Zuid-Holland en in de Zouweboezem leeft een van de belangrijkste Nederlandse grote modderkruiperpopulaties.

Toekomst voor vissen hoopvol

Vroeger loosden huizen en fabrieken direct op het water, want er was nog geen riool. Door het toegenomen belang van de landbouw en het scheepvaarttransport werden stuwen aangelegd en het waterpeil gemanipuleerd. Er is de laatste jaren echter veel verbeterd. Er worden vispassages aangelegd, het water is weer helder geworden en er zijn steeds meer natuurlijk begroeide oevers met paaiplaatsen en schuil-

gelegenheid voor jonge vissen. Zelfs in de stadsgrachten kun je nu snoeken en andere vissen zien zwemmen.

De voorbeelden van herstelmaatregelen die in de atlas zijn opgenomen laten zien dat de toekomst voor vissen een hoopvolle is, al valt er nog wel het een en ander te doen. Krijgt de estuariene dynamiek na het op een kier zetten van de Haringvliet-sluizen voldoende ruimte, zodat de riviermondingen in het voorjaar weer zilver kleuren door de optrek van spiering en fint? Kunnen vissoorten van moerassige omstandigheden zoals de grote modderkruiper, hun leefgebied uitbreiden?

Vervolgactiviteiten

Het uitbrengen van de atlas betekent niet dat er een eind gekomen is aan de visactiviteiten. In het kader van de poldervistellingen worden, samen met lokale werkgroepen, cursussen en excursies gehouden, zodat nieuwe vrijwilligers kennis kunnen maken met het inventariseren van vissen. Ook is er het project 'Samen voor aal' dat zich richt op het in beeld brengen van het aanbod van glasaal en andere trekvisseren bij zoetwaterinlaat punten. **V**